

KÉSŐ BRONZKORI TELEPÜLÉSSZERKEZETI KUTATÁSOK A DÉL-ALFÖLDÖN: „ZÁRT TEREK – NYITOTT HATÁROK” PROJEKT¹

PRISKIN ANNA, CZUKOR PÉTER, SZALONTAI CSABA, SZEVERÉNYI VAJK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Móra Ferenc
Múzeum Szeged

Kr.e. 1300 körül jelentős településszerkezeti változás figyelhető meg a Dél-Alföldön, amelynek eredményeképpen a Békés-Csanádi-háton és a Temesközben erősített települések sora jött létre. E változások fontos politikai, gazdasági és ideológiai átalakulásokat jeleznek a régióban. A bemutatott projekt keretében e változásokat a Csanádpalota határában elterülő földváron és a hozzá kapcsolódó, feltételezhetően többszintű településrendszeren keresztül vizsgáljuk. A kutatás új távlatokat nyithat a Dél-Alföld késő bronzkorának értelmezésében.

A hazai régészek számára ritkán adódik lehetőség arra, hogy egy nagy felületű leletmentő ásatás eredményeire építve további mikroregionális kutatási projekt keretében folytathassák a munkát. Az M43-as autópálya Makó-Nagylak közötti szakaszának 55. számú lelőhelyén 2011-ben kezdődött feltárások során egy többszörösen erősített, késő bronzkori település képe rajzolódott ki (1. kép). A település ovális, erősített központja a nyomvontól néhány száz méterre északra található. A megelőző feltárás eredményei szolgálták a „Zárt terek – nyitott határok” projekt alapjául, amelynek keretében 2012–2013-ban többféle módszerre épülő terepi kutatásokat végeztünk a kb. 400 hektáros erősített telep központi részén, és célul tűztük ki a település tágabb mikro-regionális és regionális jelentőségének vizsgálatát is.

Az M43-as autópálya nyomvonalának feltárása során a nagyfelületű ásatásokra jellemző módszereket ötvöztük az általában a tervásatásokon alkalmazott, finomabb bontási technikákkal, rétegvizsgálással, szisztematikus mintavételezéssel, így részletesebb információkat nyertünk a lelőhelyre vonatkozóan. Több, a késő bronzkor középső időszakába (Pre-Gáva időszak, Kr. e. 1300–1100)² sorolható objektumot

1. kép: Csanádpalota

¹ A kutatást a Nemzeti Kulturális Alap (3234/230) és a Móra Ferenc Múzeum támogatja. További segítséget nyújtott a Teszt Kft. és a Duna Aszfalt Kft.

² Trogmayer, Ottó: Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der Ungarischen Tiefebene. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 15 (1963), 85–122; V. Szabó Gábor: A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletgyűjtés alapján (Forschungsprobleme der Csorva-Gruppe und der Gáva-Kultur aufgrund einiger Fundverbände aus dem Komitat Csongrád). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996), 9–109.

2. kép: A 44/51. gödör és komplex betöltése égett rétegekkel, leletekkel

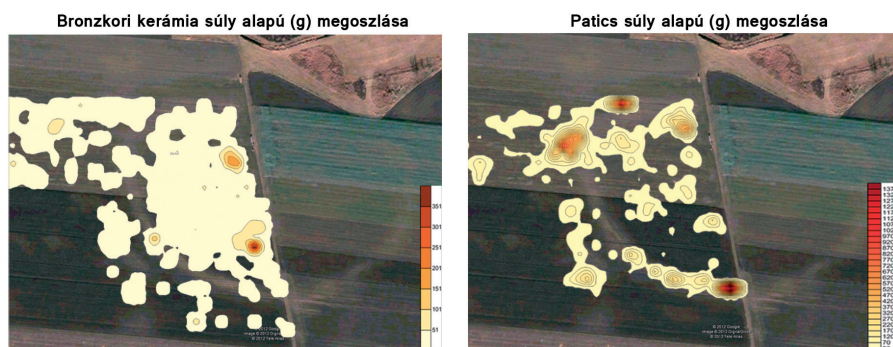

3. kép: A földvár központi részeinek koncentrikus árkai és az autópálya nyomvonalán feltárt terület

sikerült elkülönítenünk. Házakra utaló nyomok – omladékok, faszerkezet maradványai, cölöplyukak, padló – sajnos nem kerültek elő. A különböző méretű, leletanyagban gazdag gödrök viszont bizonyítékként szolgáltak a késő bronzkori megtelepedésre. Ezek többségének betöltésében komplex, feltehetően rituális cselekmények nyomaira bukkantunk (2. kép).

Ezeket a gödröket túl feltártunk az erődítésrendszerhez tartozó árokszakaszokat is (3. kép), amelyeket a régi és új³ légifotók és a Google Earth műholdas felvételei alapján is azonosítottunk. A többszörös árokrendszer több módon is értelmezhető. Lehetséges, hogy a település védelmére szolgált, amit alátámaszt az U és V keresztmetszetű árkok, valamint az azokon belüli sáncok előfordulása is.⁴ Ez a vélemény azonban – praktikus okok miatt – kevésbé meggyőző, hiszen az É-D-i irányú, 2 km hosszú, egyenes árokszakszt nehéz lehetett teljes hosszában megfelelően védeni. Egy másik értelmezési lehetőség szerint állatok tartására használt karám nyoma lehet. Ez ellen szól viszont, hogy az állatokat jóval kisebb, kevesebb munkával elkészíthető árkokkal is egy területen belül lehetett volna tartani. Egy harmadik lehetséges értelmezés szerint az árokrendszer egy időszakosan használt, monumentális rituális központot választott el a profán világtól.

A további terepi kutatások során olyan módszereket választottunk, amelyek segítségével minél több adatot nyerhettünk a központi településrészeiről, így 2012-ben az ovális központi erőd ÉNy-i, majd 2013-ban a DNy-i részén végeztünk intenzív terepbejárást. A felszedett leletanyag (kerámia, patics) alapján még pontosabban meg tudtuk határozni a központi részt övező sánc helyét, illetve további késő bronzkori objektumokat azonosítottunk (4. kép). Már kutatásunk kezdetén tervbe vettük, hogy ásatással vizsgáljuk meg a belső, ovális sánc szerkezetét, amit 2013 júliusában végeztünk el. Ezt még 2013 tavaszán geológiai

4. kép: A szisztematikus terepbejárást eredményei

³ A Pazirik Kft. munkája.

⁴ Keeley, H. Lawrence – Fontana, Marisa – Quick, Russell: Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications. *Journal of Archaeological Research* 15 (2007), 55–95.

5. kép: A döngölt agyag sánc égett maradványai

6. kép: A paliszádfal agyaggal tapasztott cölöplyukai

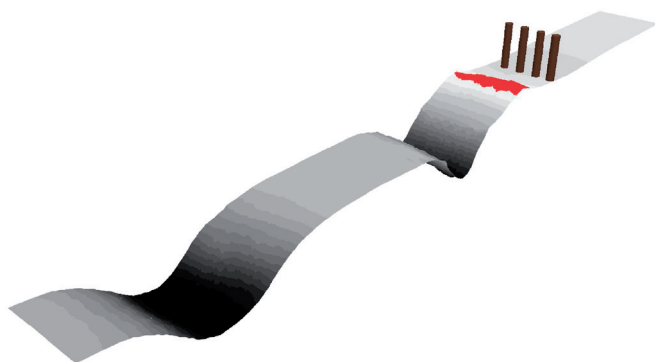
fúrások és magnetométeres felmérés⁵ előzték meg, és az eredmények alapján jelöltük ki a tervezett ásatás helyét. A fúrásminták kimutatták a sáncot és azon kívül két, kb. 3 m mély árkot, amit alátámasztott a magnetométeres felvétel is.

A sáncreg egy É-D-i irányú, 3×40 m kiterjedésű szelvényt nyitottunk. A kitermelt föld átrostálásával még a legkisebb méretű leleteket is sikerült begyűjteni. A szelvény középső részében jelentkezett a sánc maradványa, amely a mezőgazdasági művelés miatt már csak kb. 50 cm magasságban maradt meg. Belső, feltételezhetően döngölt agyagból készült szerkezetét csupán egy 30–40 cm széles, égett paticsáv jelezte (5. kép). A sáncon belül egy azzal párhuzamosan elhelyezkedő cölöplyuk sor került elő, amely feltételezéseink szerint egy paliszádfalhoz tartozhatott (6. kép). A szelvény középső, illetve D-i részén két, közel 3 m mély, V keresztmetszetű árok futott (7–8. kép). Az árkok – csakúgy, mint a megelőző feltárás során az autópálya nyomvonalán előkerült árokszakaszok – nagyobb mennyiségű, jellegzetes késő bronzkori kerámiát tartalmaztak.

Az erődítés kiterjedése elérte a kb. 400 hektárt, így Magyarország jelen ismereteink szerint legnagyobb őskori erődítményét sikerült azonosítanunk (9. kép). A hazai viszonylatban egyedülálló jelenség azonban egy nagy területre kiterjedő földvárrendszerbe illeszthető, ugyanis a határ szerbiai és romániai oldalán hasonló méretű erődítésrendszerek emelkedtek. A Békés-Csanádi-hát és a Temesköz területén a késő bronzkor közepén több erődített telep létesítése mutatható ki. Ezek a földvárak

7. kép: A 201. árok

8. kép: Az árkok és a sánc terepmodellje, valamint a paliszádfal 3D rekonstrukciója

⁵ Polányi Tamás munkája.

9. kép: Csanádpalota–Földvár erődítésrendszere a Google Earth felvételen

többfélék voltak mind méretüket, mind az erődítéseik számát tekintve. Békés, Csongrád, Arad és Temes megyék területén több mint húsz ilyen erődített telep található, amelyek terepi kutatása Magyarországon eddig csak egy-két helyszínre korlátozódott, mint például Orosháza-Nagytatársánc⁶ és Végegyháza-Zsibrikdomb⁷ lelőhelyeken. Az utóbbi években Romániában két különlegesen nagy kiterjedésű földvár vizsgálata indult el nemzetközi kutatások keretében Sântana/Újszentanna-Cetatea Veche⁸ és Cornești/Mezőzsadány-Iarcuiri⁹ lelőhelyeken.

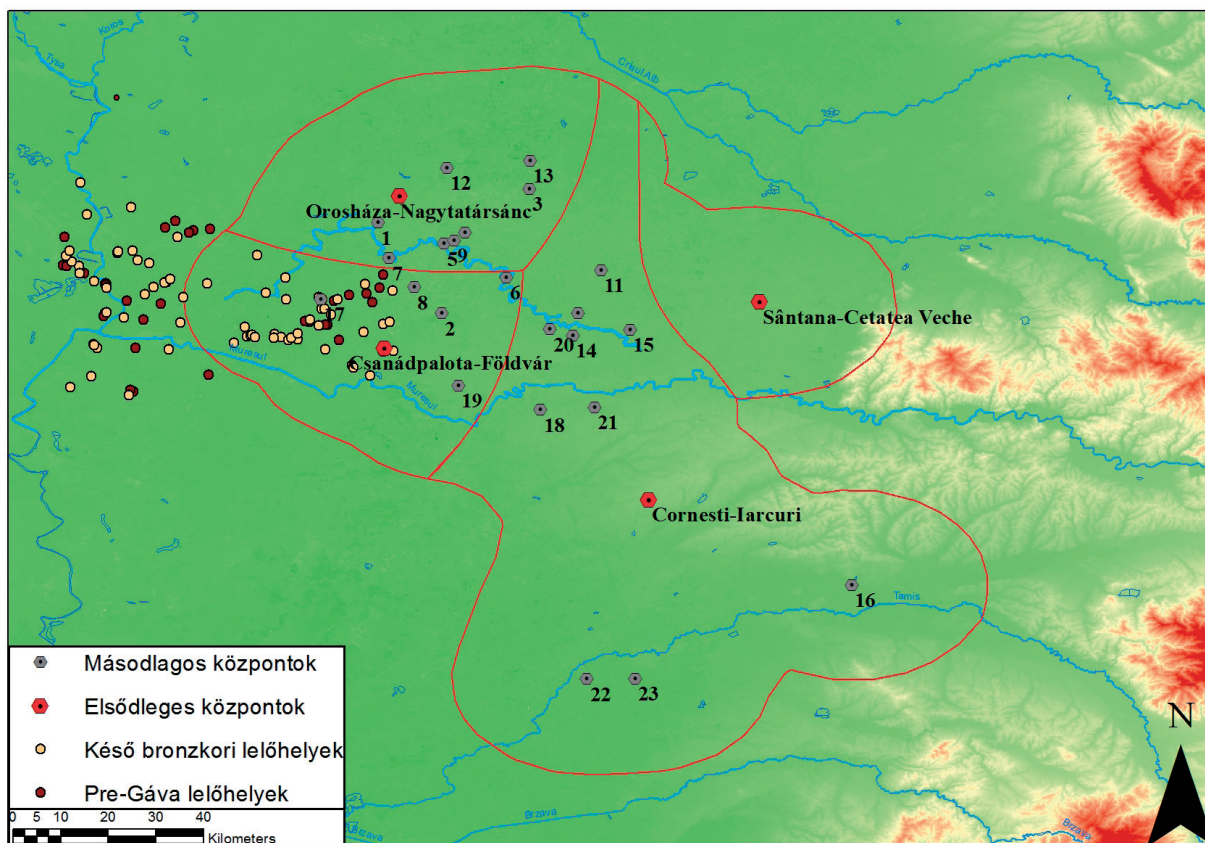
Csanádpalota környékén több korábbi terepbejárás és kis felületű ásítás leletanyaga is a Pre-Gáva időszakba sorolható. Ezek alapján azt feltételezzük, hogy a földvár környezetében a települések egy összetett hierarchiát alkottak. 2012-ben azzal a céllal indítottuk a mikro-regionális kutatást, hogy meghatározzuk a földvár funkcióját, illetve hogy igazoljuk, valóban vezető szerepet töltött-e be a települések rendszerében, ahogy az a mérete alapján feltételezhető. A további tervek között szerepel a régióban ismert egykorú lelőhelyek kutatása terepbejárásokkal és szondázó ásításokkal. Térinformatikai és társadalomrégészeti módszerek segítségével térképezzük fel a teljes, országhatárokon átívelő régió összes, mintegy kéttucatnyi erődített telepének egymáshoz való viszonyát. A földvárak között ugyanis különbséget tehetünk aszerint,

⁶ Banner János: A hódmezővásárhelyi Nagytatársánc (Die Grosse-Tartarenschanze bei Hódmezővásárhely). *Dolgozatok* 15 (1939), 93–114.

⁷ Milo, Peter – Lichstenstein, László – Rózsa, Zoltán – Tencer, Tomáš – Fekete, Zoltán – Vlach, Marek: Geophysical Survey at archaeological site Kaszaper, Békés County, Hungary. *ArcheoSciences* 33 (2009), 115–116; Lichstenstein László – Rózsa Zoltán: Bronzkori csalafintaságok a középkori Kaszaper területén [Bronze Age trickeries in the vicinity of Kaszaper]. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* (2008), 43–65.

⁸ Gogâltan, Florin – Sava, Viktor: *Sântana Cetatea Veche – a Bronze Age earthwork on the lower Mureș* (Arad: Complexul Muzeul Arad, 2010).

⁹ Szentmiklósi, Alexandru – Heeb, Bernhard S. – Heeb, Julia – Harding, Anthony – Krause, Rüdiger – Becker, Helmut: Cornești-Iarcuiri – a Bronze Age town in the Romanian Banat? *Antiquity* 85 (2011), 819–838.

10. kép: Súlyozott Thiessen-poligonok a legnagyobb erődített települések körül, a másodlagos központokkal és a Csongrád megyében ismert késő bronzkori, illetve Pre-Gáva korú lelőhelyekkel. Másodlagos központok: 1. Békéssámsón, Szőlősi-határ-dűlő; 2. Mezőhegyes, Árkos-pusztá; 3. Medgyesegyháza, Lagzi-dűlő; 4. Nagybánhegyes, Kis-Ádáz-dűlő; 5. Végegyháza, Zsibrik domb; 6. Battonya, Parázs-tanya; 7. Tótkomlós, Határ-dűlő; 8. Mezőhegyes, Komlósi út; 9. Reformátuskovácsháza, Szalai-dűlő; 10. Battonya, Vörös-dűlő; 11. Kisdombegyháza, Szederjes-dűlő; 12. Csanádapáca, Kis-Apáca; 13. Újkígyós, Örök-dűlő; 14. Turnu; 15. Variașu Mare; 16. Topolovățu Mare; 17. Makó, Rákos-Császárvár; 18. Munar/Munár; 19. Semlac/Szemplak, „Pusta lui Cucu”; 20. Pecica/Pécska, „Duleul lui Bran”; 21. Bodrogu Nou/Újbodrog; 22. Vinga; 23. Firiteaz/Féregyház

11–12. kép: Az ásatási csapat

A 2013. évi ásatáson a PTE és az SZTE régészhallgatói vettek részt: Bartók Zoltán, Békefi Mónika, Bogár Roland, Féderer Dávid, Gonda Zsófia, Kántor Zsófia, Kustár Ferenc, Lamm Péter, Mészáros Adrienn, Nyíró Artúr, Pákozdi Eszter, Pálfi Ádám, Simon Elvira, Szabó Orsolya, Székely Anna, Sztankovánszki Tibor, továbbá Bede Ilona (Université Paris I-Panthéon-Sorbonne)

hogy elsődleges vagy másodlagos központokként határozhatjuk-e meg őket. Az elsődleges központok állhattak a feltételezett késő bronzkori politikai egységek, az ún. főnökségek élén. Ezen egységek térbeli kiterjedését ún. Thiessen-poligonok segítségével modellezhetjük,¹⁰ és azt is megállapíthatjuk, hogy egy-egy központhoz mennyi alárendelt, másodlagos központ, illetve falusias jellegű település tartozhatott (10. kép).

A további tervek között szerepel a régióban ismert egykorú lelőhelyek kutatása terepbejárás és szondázó ásatás segítségével. Részletesebb adatokat kívánunk szerezni mind az erődített települések, mind a kisebb falvak belső szerkezetéről, egymáshoz való viszonyáról és ezeken keresztül a késő bronzkori Dél-Alföld közösségeinek társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedéséről.

AJÁNLOTT IRODALOM

FOKKENS, HARRY – HARDING, ANTHONY (eds)

The Oxford Handbook of the European Bronze Age. Oxford: Oxford University Press, 2013.

HARDING, ANTHONY – SIEVERS, SUSANNE – VENCLOVÁ, NATALIE (eds)

Enclosing the Past: inside and outside in prehistory. Sheffield Archaeological Monograph, 15. Sheffield: J. R. Collis Publications, 2006.

CZUKOR PÉTER – PRISKIN ANNA – SZALONTAI CSABA – SZEVERÉNYI VAJK

Késő bronzkori földvárrendszer a Dél-Alföldön [Late Bronze Age network of fortifications in the southern Great Hungarian Plain]. *Várak, kastélyok, templomok* 9/1 (2013), 12–15.

¹⁰ Egy ponthalmaz (a pontok itt az erődített települések) esetén a Thiessen-poligonok körülzárják egy adott pont körül azt a területet, amelyen belül lévő pontok közelebb fekszenek az adott ponthoz, mint bármely más ponthoz.